

УДК 81'373.422.6:62.502.3

ЕТИМОНИ СУЧАСНИХ ЛЕКСЕМ У СИСТЕМІ НООСФЕРНОЇ ОСВІТИ

*Заніздра Н.О., доц., Заніздра В.В., ст. викладач**Кременчуцький державний політехнічний університет**імені Михайла Остроградського**39614, м. Кременчук, Полтавська обл., вул. Першотравнева, 20**E-mail: kum@polytech.poltava.ua*

Определены главные проблемы ноосферного образования в независимом государстве, раскрывает понятия этимологии и этимона, доказывает важность получения студентами политехнического вуза знаний по этимологии.

Ключевые слова: ноосферное образование, этимология слова, этимоны

The article determines the main problems of noospheric education in the independent state, defines the terms "etymology" and "etymons", and proves importance to get knowledge on etymology by students of polytechnic institute of higher education.

Key words: noospheric education, etymology of a word, etymons

Вступ. Етимологічний аспект вивчення рідної мови є важливим і потрібним, оскільки в етимології вивчається взаємодія розуму людського суспільства, його історичного досвіду з природними умовами життя й становлення етносу. Через первинні форми окремих лексем і фразем визначається вплив людської діяльності на навколишнє середовище, що є предметом дослідження ноосферної освіти. Її запровадив Вернадський В.І., мислитель і природознавець найширшого профілю, один із засновників геохімії та радігеології, творець біогеохімії, вчень про біосферу й ноосферу. Майбутнє Землі, життя на ній, шляхи гуманізації людського суспільства – ось що хвилювало великого мислителя. Праці В.І.Вернадського принципово змінили науковий світогляд ХХ століття, визначили місце людини та її наукової думки в еволюції біосфери, дозволили повному поглянути на навколишню природу як середовище перебування людини, окреслили багато актуальних проблем і визначили шляхи їх вирішення в майбутньому.

Аналіз попередніх досліджень. В українському мовознавстві проблемами етимології займалися В.Д.Ужченко, Г.В.Тучанська, В.М.Мокієнко, Ф.П.Медведєв, Л.Г.Скрипник, М.Т.Демський, А.П.Коваль, М.М.Голуб та ін.

Мета роботи. З'ясування головних завдань ноосферної освіти, визначення понять етимології та этимона, доведення важливості отримання знань з етимології.

Матеріал і результати дослідження. Теорія біосфери В.І.Вернадського – це виведені основні закони гармонійного розвитку всього живого на Землі. Вищою цінністю в системі еволюції Всесвіту вчений вважав людину. Осмислюючи становлення і розвиток біосфери Землі як єдиний еволюційний процес, він висунув концепцію ноосфери, планетарної "сфери розуму", якій призначено вибирати перебіг буття. Відомо, що ноосфера – це такий стан біосфери, коли

її розвиток відбувається цілеспрямовано, коли соціальний розум має можливість спрямувати його в інтересах людини, її майбутнього. Це ідеальна модель наших взаємовідносин із біосферою. Проте існує небезпека руйнування біосфери внаслідок безконтрольної технологічної діяльності людини.

В.І.Вернадський зазначав, що ноосфера – це "зона людської культури і виявлення людської думки" [1] і що формування ноосфери можливе в процесі синтезу науки, мистецтва, моралі й філософії. Учені, які досліджують сутність ноосфери, її структурними елементами називають біосферу, антропосферу, інфосферу, етносферу, техносферу, інтелектосферу, пневматосферу, агросферу, соціосферу [2]. Інші дослідники виділяють інформаційний, екологічний, космічний та посткосмічний етапи ноосферизації. На думку В.М.Барякіна, "становлення ноосфери необхідне людству не просто як певна самоціль – це диктується потребою подальшого прискореного прогресу, повного утвердження ... гуманістичних принципів і можливостей..." [2].

Загальною тенденцією у сфері освіти стала її технологічна орієнтація, яка робить неможливим формування повноцінної гармонійної особистості. Завдання гуманітарної освіти людини як творчої особистості та її гуманістичного виховання, розвитку її загального світогляду та здатності до самостійного творчого мислення втрачають у системі освіти пріоритет.

Історія II половини ХХ століття переконливо показала, що рівень розвитку та використання сучасних технологій визначається не стільки розвитком матеріальної бази суспільства, скільки рівнем його інтелектуального розвитку. Адже саме інтелект суспільства визначає його спроможність накопичувати і практично застосовувати нові знання та нові форми й методи організації праці. Усе це тісно пов'язано з рівнем освіти.

У систему ноосферної освіти обов'язково повинні входити елементи, що сприятимуть розвитку духовності, прагненню підпорядкувати свої дії здоровому глузду, волі, розуму.

Це відносно новий аспект у навчанні та вихованні. Принципи ноосферної освіти стали актуальними на теренах освіти й науки незалежної держави. Найважливішим завданням ноосферної освіти є виховання національно свідомого громадянина, людини творчої, розумної, формування в людини цілісної ноосферної свідомості, яка складається з триєдності: цілісного біоадекватного мислення, етичного біоадекватного методу поведінки та екологічного світогляду. Елементи цієї освіти знаходимо ще у зразках античної культури. Чинником переходу до ноосферної освіти повинен стати державний вияв переходу біосфери в ноосферу, що має виявитися в конкретній зміні місця науки й освіти в суспільстві, а саме: у визначенні пріоритетів ноосферної освіти, її всебічній підтримці, превентивному фінансуванні, глибокому розумінні й державній пропаганді того, що саме ноосферна освіта повинна мати випереджальний характер, задаючи швидкість і рівень розвитку суспільства.

У сучасній методиці вивчення рідної мови важливу роль відіграє поєднання інтелекту та духовності, усвідомленого й керованого розвитку внутрішніх переконань і потреб особистості, формування нової системи пізнання.

На нашу думку, для свідомого розумового й духовного становлення молодого покоління необхідні знання з історії виникнення сучасної семантики слів української мови, відомостей про українську мову як соціальне й політичне явище, даних з етимології – науки про походження та найдавніші форми (етимони) лексем.

Протягом віків у процесі безперервної взаємодії своїх елементів мова розвивається, збагачується, видозмінює значення слів, однак її загальна структура зберігає свої особливості. Античні греки слушно вважали, що серед багатозначності слів лише одне (первинне) значення є істинним. Дослідження істини, яка в грецькій мові позначена словом "етимон", і було названо етимологією. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає етимологію як "розділ мовознавства, який вивчає походження слів та їхні генетичні зв'язки з іншими словами"; "Походження слова і його споріднені зв'язки з іншими словами тієї самої або інших споріднених мов" [3].

Державна національна програма "Освіта. Україна XXI століття", чинні програми з української мови поставили перед вищою школою завдання "відродження і розбудови національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян української держави" [4]. Важливим компонентом такого виховання є знання діахронного аспекту рідної мови, зокрема з етимології, адже в етимонах сучасних лексем зберігаються відомості про звичай, традиції, обряди, ремесла українців. Але, на жаль, у процесі навчання рідної мови в політехнічному ВНЗ

етимології майже не приділялося уваги. Разом із тим вивчення будь-якого розділу науки про мову неможливе без використання відомостей з етимології, завдання і мета якої – знайти й пояснити первинні значення та форми слів. Етимологізація створює умови для ефективного засвоєння граматичного ладу української мови; передбачає аналіз термінологічних номінацій, встановлення взаємозв'язків між поняттям і його назвою; створює проблемні ситуації, розв'язання яких спонукає до виконання таких логічних операцій, як аналіз, синтез, зіставлення, протиставлення, аналогії; дає уявлення про хронологію появи в мові окремих термінів, розкриває історичні шляхи розвитку мови.

На відомості з етимології посилаються в розділах лексикології, фразеології, словотвору, морфології, де одним із методичних прийомів вивчення орфографії є етимологічний аналіз слів. Зокрема в лексикології досліджується семантика слова, аналізується, як і в якій послідовності розвиваються у слова значення, яке з них слід вважати первинним, а яке похідним, визначається, яке слово за походженням: належить до корінної української лексики, з мови якого періоду засвоєне; є іншомовним словом, з якої мови запозичене; яке слово за стилістичним уживанням: емоційно забарвлене, загальноживане, науково-термінологічне, професійно-виробниче, офіційно-ділове; встановлюється, чи є слово діалектизмом, арготизмом, вульгаризмом, з якою метою вжите, належить до активної чи пасивної лексики. Без відомостей з етимології важко, а інколи й неможливо розібратися у складних семантичних зрушеннях, що відбулися у слові в процесі історичного розвитку мови. На основі відомостей з етимології аналізується багато питань будови слова (виявляється, з яких значущих частин складається слово в сучасній українській мові, вказується значення виділених морфем, їх роль і функції в аналізованому слові) та словотвору (з'ясовується, чим мотивоване дане позначення якогось явища дійсності, чому це явище так назване з погляду сучасної української мови). Дослідники морфології спираються на них для визначення парадигматичних значень частин мови й морфемної структури слова.

Етимологія належить до розділів мовознавства, що є основними джерелами відомостей про складний історичний процес формування лексичного складу української мови. Етимологія визначає походження слова (час виникнення, джерело запозичення); з'ясовує образ, покладений в основу слова як назви предмета чи явища дійсності; встановлює зв'язок між етимологічно спорідненими словами. Значення слів на давніх етапах мовного розвитку дають конкретні уявлення про довілля, соціально-економічне життя й мислення носіїв мови в доісторичні часи.

Етимологічні дані про запозичення слів є важливим свідченням про територіальні, економічні та культурні зв'язки між різними народами – носіями відповідних мов. Запозичення різної історичної давнини – як ті, що давно увійшли в українську мову і

вже повністю в ній асимілювалися, в результаті чого їх іншомовне походження не відчувається (наприклад, газета, трактор), так і ті, які порівняно недавно з'явилися в мові і ще зберігають свій іншомовний колорит (наприклад, лайнер, ескалація), – звичайно вживаються як немотивовані. Первинне значення і справжній морфемний склад подібних слів, як правило, не відомі носіям української мови. Однак пояснення етимології іншомовних слів бажане. Воно має велике практичне значення в тому, що завдяки розкриттю етимології, іншомовні слова з умовних словесних знаків перетворюються на мотивовані слова, ніби оживають, їхній внутрішній зміст стає ближчим і зрозумілим мовцям. До того ж у багатьох іншомовних слів стають зрозумілішими смислові та словотвірні зв'язки, що позбавляє їх відтінку ізольованих слів (наприклад, антипатія – симпатія). Часто з'ясовується також етимологічна спорідненість між іншомовними та споконвічними українськими словами (пор.: статуя, стати, стояти; бінокль, око, вікно). Розкриття етимології іншомовних слів сприяє глибокому розумінню змісту слів, а значить – більш точному вживанню їх у мовленні, підвищенню орфографічної грамотності.

Для проведення етимологічних досліджень важливими є знання з географії, історії, літератури, вміння порівнювати мовний матеріал різних мов, орієнтуватися у фонетичних процесах, що відбувалися на різних етапах розвитку мови, знання особливостей словотворення, здійснення словотвірного та історико-фонетичного аналізу. З'ясування етимології багатьох похідних слів, як відомо, часто зводиться до словотвірного аналізу, зверненого в минуле цього слова, коли розкриваються з якихось причин забуті словотвірні зв'язки даного слова з його твірною основою і відновлюється ця основа.

Історико-фонетичний аналіз слова у багатьох випадках є невід'ємною частиною етимологічного аналізу, оскільки часто саме розкриття забутих фонетичних законів робить зрозумілим етимологічну спорідненість слів і допомагає встановити їх первинне значення (пор.: в'язати, вузол). Суттєва роль відводиться з'ясуванню первинного образу (етимона), покладеного в основу слова як назви предмета реальної дійсності. Первісне значення слова можна легко визначити далеко не завжди, оскільки існують різні типи слів:

- слова, етимологічні зв'язки яких лише послаблені. Первинне значення таких слів легко сприймається вже при зіставленні слів у межах української мови (наприклад, вікно – око);

- слова з порушеними етимологічними зв'язками. Етимон цих слів не збігся зі значеннями, які виникли у слів у подальшій практиці їх використання. Тому при пошуку етимона таких слів доводиться вра-

ховувати смислові, фонетичні чи морфологічні зміни, які в них відбулися, і залучати більш чи менш широкий мовний матеріал як український літературний чи діалектний, так і іншомовний. Наприклад, окорок → о-корок, де *корок → когк "нога"; пор. болг. крак "нога"; укр. з польськ. крок);

- слова з повністю втраченими етимологічними зв'язками. Сучасне значення таких слів часто виявляється несподіваним порівняно з їх первинним змістом. При з'ясуванні етимона слів цього типу, як правило, враховується дія багатьох чинників, внаслідок яких виникла деетимологізація. Крім того, необхідно відновити конкретні мотиви (так звані "проміжні ланки"), які спричинили розбіжність сучасного значення слова з його етимонам.

Хоча завданням етимології є визначення генетичної характеристики слова, але якщо обмежитися лише генетичними відомостями, то багато слів виявляться знеособленими. Адже відомо, що всі слова мови – як ті, що зберігають зв'язок зі спорідненими словами, так і ті, що втратили цей зв'язок, мають свою історію. Слова тісно пов'язані з реаліями, предметами і явищами, інакше – з життям і побутом народу, його суспільним ладом, матеріальною і духовною культурою. Тому важливим є місце і час виникнення в мові кожного слова.

Висновки. Ми вважаємо за доцільне ввести до навчальних програм і підручників вищих навчальних закладів короткі відомості з етимології української мови, що передбачатимуть характеристику в загальному плані цього розділу мовознавчої науки, історію його становлення, аналіз порівняльно-історичного методу як основи етимологічних досліджень, практичне ознайомлення з характером, структурою етимологічних словників.

Використання відомостей з етимологічних лексикографічних джерел і довідників у навчально-виховному процесі з української мови сприятимуть розвитку інтересу до мовознавства як науки в цілому, підвищенню теоретичного рівня підготовки з мовознавчого циклу дисциплін у вищому навчальному закладі, умінь користуватися лексикографічними працями з етимології, формуванню національно свідомого громадянина.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988. – С. 74, 88, 132.
2. Барякін В.М. Ідея ноосфери. – К.: РНМК, 1991.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
4. Державна національна програма "Освіта. Україна XXI століття". – К.: Райдуга, 1994. – С.16.

Стаття надійшла 1.10.2007
Рекомендовано до друку к.і.н., доц.
Маслаком В.І.